

УДК 811.161.2'373

Малевиц Л. Д.

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ТЕРМІНОТВОРЕННІ: ЗВУЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА)

У статті схарактеризовано звуження (спеціалізацію) значення загальноживаних слів як один із продуктивних різновидів семантичних трансформацій у термінотворенні в галузі водного господарства. Терміни, утворені шляхом звуження семантики, виявляють високу стабільність на різних етапах формування і розвитку термінологічної системи.

Ключові слова: термін, термінотворення, семантика, звуження значення.

В статье характеризуется сужение (специализация) значения общеупотребительных слов как один из продуктивных видов семантических трансформаций в терминологии в сфере водного хозяйства. Термины, образованные путем сужения семантики, демонстрируют стабильность на разных этапах формирования и развития терминологической системы.

Ключевые слова: термин, терминология, семантика, сужение значения.

The article deals with the semantic narrowing (or specialization) of common words as the productive varieties of semantic transformations in term-building. The research is performed on the basis of the Ukrainian terminology of water management.

Terminology concerns narrowing (or specialization) of meaning to be a way of term-building, i. e., a common word gets a narrow terminological meaning, so that the semantics of this word is limited and its polysemy is eliminated. Although all the main differential features of two notions are the same, but the special notion in the terminological system also possesses some other distinguishing features. These features are relevant to this notion and are absent in the common word, e.g.: ставок, озеро, болото. Terminological meaning typically evolves from both specific subject meanings (дно, джерело) and generalized abstract meanings (вправа, рівень).

Common and distinguishing features can be clearly revealed by the means of comparative analysis of definitions of common words and word-terms. Specific features are not formally expressed in the one-word terms (вода, мул, смуга, борозна, нісок). In multi-word terms, the dependent component appears to contain the particular feature of the special notion, which restricts the meaning of the term compared to the common word: абразійний берег, акумулятивне озеро, зарегульована річка.

After becoming a part of terminological system, semantically narrowed terms do not cease to be common words. As a result, words do not fall into homonyms, but become polysemantic in terms of national language.

Terms derived by semantic narrowing tend to show higher stability at different stages of the formation and the development of the terminological system. After becoming a part of the terminological system at the early stage of its development, they keep being a part of it nowadays, too. Certain semantic modifications of some of them only confirm their terminological stability and ability to meet the needs of professional communication effectively.

Key words: term, term-building, semantics, semantic narrowing.

В умовах глобалізації інформаційного простору і зростання ролі знань у житті сучасного суспільства особливої ваги набуває дослідження наукового дискурсу, спеціальних найменувань, мовних інтенцій, що стимулюють процеси термінотворення. З'ясування механізмів утворення, функціонування й трансформації мовних одиниць у підмовах спеціального призначення, продуктивні лексико-семантичні процеси в галузевих терміносистемах та специфічні параметри семантики термінів – актуальні мовознавчі проблеми, які мають теоретичну й лінгвопрагматичну перспективу.

Лексико-семантичний спосіб словотворення, або вторинну номінацію, звичайно розуміють як «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання» [9, с. 118]. Дослідженню цього способу поповнення лексичного складу сучасних мов присвячено праці Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, Дж. Лайонза, Е. Маккормака, М. П. Кочергана, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, В. М. Телії та ін. У термінознавчих розвідках, як правило, аналізують два шляхи семантичних трансформацій, а отже, і формування вторинних найменувань: перенесення значення за подібністю (метафора) та перенесення значення за суміжністю (метонімія) (див., наприклад, [1; 2; 3]). Звуження (спеціалізацію) семантики як досить активний у сучасній термінології лексико-семантичний процес поки що досліджено недостатньо, цей різновид семантичних трансформацій потребує поглибленого вивчення на матеріалі термінології різних галузей.

Мета статті – схарактеризувати особливості термінів, утворених способом звуження семантики загальноживаних слів, виявити стабільність функціонування таких терміноодиниць на різних синхронних зрізах. Об'єктом аналізу є одна з найдавніших природно сформованих терміносистем української мови – термінологія водного господарства.

Звуження значення в мовознавстві трактують як наслідок внутрішньослівних семантичних зміщень [11, с. 171]. У термінології звуження, або спеціалізацію, значення розглядаємо як спосіб утворення тер-

мінів, який полягає в закріпленні за загальноновживаним словом вузького термінологічного значення, що обмежує його семантику і сприяє усуненню полісемічності, притаманної словам загального вжитку. При цьому всі основні диференційні ознаки двох понять однакові, але у спеціального поняття є ще інші ознаки, які релевантні для цього поняття і яких у загальноновживаному понятті немає. Наприклад, за загальноновживаним тлумачним словником, *ставок* – це ‘водоймище з непроточною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою’ [8, IX, с. 624]. У галузі водного господарства *ставок* – це ‘водойма, що створюється греблею, об’єм якої не перевищує 2 млн. м³’ [4, с. 112]. У разі збільшення зазначеного об’єму йтиметься вже про інше наукове поняття, позначене номеном *водоймище*.

Як засвідчують наведені приклади, усі основні ознаки загальноновживаних понять наявні й у наукових, і саме ці загальні, інтегративні ознаки дають можливість позначати наукові поняття загальноновживаними словами. Ще О. Потебня виділяв у слові «ближче» і «подаліше» значення [6, с. 19]. Слово в його «ближчому» значенні входить до наївної картини світу, у «подалішому» – до наукової, пор.: *озеро* – ‘штучна або природна заглибина, заповнена водою’ [8, V, с. 532] і *озеро* – ‘природна водойма, що являє собою заповнену водою заглибину в земній корі з характерним профілем берегової зони та уповільненим водообміном’ [4, с. 98]. При спільному денотаті, як бачимо, сигніфікат загальноновживаного слова сформований побутовими уявленнями, а сигніфікат терміна – науковим світоглядом. Характерно, що термінологічне значення виникає як на ґрунті конкретно-предметних (*дно, джерело*), так і узагальнено-абстрактних значень (*втрата, рівень*).

Спільні й відмінні ознаки чітко виявляє порівняльний аналіз дефініцій слова звичайного вжитку і слова-терміна. Саме дефініція найповніше розкриває зміст спеціального поняття, оскільки його специфічні ознаки не мають формального вираження в термінах-однословах (*вода, мул, смуга, борозна, пісок*). Що ж до термінів-словосполучень, то носієм особливої ознаки спеціального поняття, яка звужує значення терміна порівняно із загальноновживаним словом, виступає залежний компонент: *абразійний берег, акумулятивне озеро, зарегульована річка*.

Невиявленість формальних ознак нового значення в більшості спеціалізованих лексем ускладнює їх використання, вимагає тлумачення, з’ясування системних відношень. Проте та обставина, що значення цих терміноодиниць має спільні компоненти зі словами загального вжитку, дає їм змогу успішно функціювати в терміносистемі на різних етапах її розвитку. Крім того, наукові поняття можуть зазнавати суттєвих модифікацій з розвитком галузі, водночас їхнє формальне втілення залишається незмінним, забезпечуючи функційну стабільність терміносистеми впродовж тривалого періоду. Це виразно ілюструють дефініції терміна *болото* на різних хронологічних зрізах:

Болото – невдобні землі, що не дають певного прибутку (1912 р.) [7].

Болото – всяка дільниця, що має постійно вогкість вищу, ніж потрібно для розвитку культурної рослинності (1925 р.) [5].

Болото – простір, виповнений шаром торфу, не менш як 0.2 м завтовшки, й насичений за звичайних умов водою (1933 р.) [10].

Болото – надмірно зволожена ділянка суші з вологолюбною рослинністю, яка має шар торфу завтовшки не менше, як 0.3 м (1995 р.) [4].

Отже, звуження семантики загальноновживаних слів є одним із продуктивних способів лексико-семантичного терміноутворення в галузі водного господарства на різних хронологічних зрізах. Терміноодиниці, що зазнали таких семантичних трансформацій, після входження до терміносистеми не перестають бути загальноновживаними словами. Унаслідок цього слова не розпадаються на омоніми, а стають полісемантичними в національній мові. Терміни, утворені шляхом звуження значення, виявляють високу функційну стійкість: увійшовши до терміносистеми на ранніх етапах її розвитку, вони збереглися до нашого часу. Певні модифікації семантики окремих із них тільки підтверджують їхню термінологічну стабільність і здатність ефективно забезпечувати потреби фахового спілкування.

Література:

1. Грибнік Ю. І. Процеси метафоризації і метонімізації у термінології геодезії та кадастру / Ю. І. Грибнік // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Вип. 49. – С. 311–313.
2. Д’яков А. С. Основи терміноутворення / А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : ВД «КМ Academia», 2000. – 218 с.
3. Комова М. В. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості : монографія / М. В. Комова. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 316 с.
4. Гідролого-екологічний тлумачний словник / [за ред. проф. А. В. Яценка]. – К. : Урожай, 1995. – 156 с.
5. Плавинський А. П. Сільсько-господарські меліорації / А. П. Плавинський. – К. : Червоний шлях, 1925. – 94 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
7. Рілля : український хліборобський ілюстрований часопис. – К., 1912.
8. Словник української мови : [в 11 томах]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1981. – 270 с.
10. Трихвиль Ю. В. Водовпорядкування: Сільсько-господарська гідротехніка / Ю. В. Трихвиль. – К. : Держсільгоспвидав, 1933. – 252 с.
11. Malkiel Y. Word-external, but System-internal, causes of Lexical Semantic change / Y. Malkiel // Res Philologica : Филологические исследования. – М.-Л. : Наука, 1990. – С. 170–175.